

JADIDCHILIK HARA-KATI: MILLIY UYG‘ONISH VA MA’NAVIY YUKSALISH YO‘LI

Akramjonova Muhlisa Ikromjon qizi
O‘zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakatining vujudga kelish sabablari, asosiy maqsadlari va uning o‘zbek xalqi ma’naviy-ma’rifiy hayotidagi o‘rni tahlil etilgan. Jadid ziyolilarning ta’lim-tarbiya, matbuot, adabiyot va siyosiy sohalarida olib borgan islohotlari, ularning mustamlaka zulmiga qarshi fikriy va ma’naviy kurashi yoritiladi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Cho‘lpon, Fitrat kabi jadidlarning ijodi va ijtimoiy-siyosiy faoliyati asosida ularning milliy uyg‘onishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, jadidchilik merosining bugungi kundagi dolzarbligi ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma’rifatparvarlik, usuli jadid, milliy uyg‘onish, matbuot, jadid maktablari, Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho‘lpon, tarixiy meros.

Jadidchilik harakati O‘rta Osiyoning ijtimoiy-siyosiy hayotida tub burilish yasagan muhim tarixiy hodisalardan biridir. XIX asr oxirlarida kuchaygan mustamlakachilik siyosati, xalq orasidagi savodsizlik, ijtimoiy tengsizlik va diniy jaholatga qarshi kurashish zarurati yangi fikrlovchi ziyolilar qatlamining shakllanishiga olib keldi. Bu ziyolilar o‘zlarini “jadid” – ya’ni “yangilanish tarafdori” deb atadilar. Ular ilg‘or Yevropa va musulmon mamlakatlari tajribasiga tayangan holda ta’limda, adabiyotda, matbuotda va jamiyat hayotida tub o‘zgarishlar qilishga intildilar.

Jadidlar uchun eng asosiy maqsad – xalqni ogohlikka chaqirish, milliy o‘zlikni uyg‘otish, ilm va ma’rifat orqali taraqqiyotga erishish edi. Ularning faoliyati Turkistonda yangi usuldagi maktablarning ochilishi, gazeta va jurnallarning nashr etilishi, modern adabiyotning shakllanishi bilan o‘z samarasini berdi. Ushbu harakat vakillari nafaqat ma’rifiy, balki siyosiy sohada ham xalq manfaatlarini himoya qildilar.

Maqolada jadidchilik g‘oyalarining mazmun-mohiyati, uning namoyandalari faoliyati va bugungi davrdagi ahamiyati keng yoritiladi.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida shakllangan, o‘z zamonasi uchun ilg‘or va ma’rifatparvarlik ruhida kechgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy oqimdir. Bu harakat o‘zining mohiyati bilan xalqni jaholatdan chiqarish, savodsizlikka barham berish, zamonaviy fan va texnologiyalarga asoslangan jamiyat qurish g‘oyalariga tayanardi. Jadidlar, ya’ni yangilanish tarafdorlari, ta’lim, adabiyot, matbuot va siyosiy ongni uyg‘otish orqali millatni uyg‘otishga urinib, mustamlaka zulmiga qarshi fikriy kurash olib bordilar.

Jadidchilik harakatining ildizlari Rossiya imperiyasi tarkibidagi musulmon xalqlarning o‘zligini anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liq. Usmonlilar

imperiya boshlanib, Rossiya musulmonlari orasida yoyilgan islomiy harakatlar – xususan, usuli jadid (yangi usuldagi ta’lim) – Turkistonda ham qabul qilinib, jadal tarzda yoyildi. Yangi usul maktablarining ochilishi, darsliklar tayyorlanishi va matbuot vositalarining yaratilishi bu jarayonning asosiy omillaridan biri bo’ldi. Mahmudxo’ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho’lpon kabi ziyolilar bu harakatning oldingi safida turdilar.

Jadid ziyolilari ilg’or Yevropa va islohotchi musulmon mamlakatlar tajribasini chuqur o’rganib, o’z xalqining taraqqiyoti uchun muqobil yo’llarni izladilar. Ular avvalo ta’lim sohasiga e’tibor qaratdilar. An’anaviy maktablarda faqatgina diniy ta’lim berilar, bu esa jamiyatning zamonaviy fan va texnologiyalardan yiroq qolishiga olib kelar edi. Jadidlar esa matematika, geografiya, tarix, biologiya kabi dunyoviy fanlarni o’rgatuvchi maktablar ochdilar. Munavvar qori Abdurashidxonov Toshkentda ilk jadid maktabini ochgan bo’lsa, Behbudiy “Padarkush”, “Bayonoti sayyoh” kabi asarlarida xalqni savod olishga, ilmga chaqirdi. Abdulla Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktab gulistoni” kabi darslik va axloqiy asarlar muallifi bo’lib, yosh avlod tarbiyasiga katta e’tibor berdi.

Adabiyot ham jadidlar uchun xalq ongiga yo’l topuvchi eng samarali vositalardan biri edi. Ular she’r, hikoya, drama janrlarida yozib, millat kechmishini, xalqning joriy ahvolini, zulm va jaholatni tanqid qildilar. Ayniqsa, Cho’lponning “Kecha va kunduz”, Fitratning “Abulfayzxon”, Behbudiyning “Padarkush” asarlari orqali ijtimoiy haqiqatlar ochib berildi. Bu asarlar orqali xalq o’zligini, tarixiy ildizlarini, ma’naviy boyligini tanib olishga intila boshladi. Jadid adabiyoti realizmga asoslangan bo’lib, unda hayotiy voqealar, ruhiy iztiroblar va milliy uyg’onish g’oyalari ifodalangan.

Jadidlar matbuotni ham millat uyg’otish vositasi sifatida ko’rdilar. Behbudiy tomonidan nashr etilgan “Tarjimon”, “Samarqand”, “Oyina” kabi gazeta va jurnallar, Fitratning “Al-Isloh”i, Avloniy va boshqalar nashr qilgan “Shuhrat”, “Hurriyat” kabi nashrlar orqali ular xalqni dunyo voqealaridan xabardor qilish, ilm-fan yangiliklarini yetkazish va ijtimoiy muammolarni yoritishga harakat qildilar. Bu matbuot sahifalarida nafaqat ilmiy, balki adabiy, siyosiy va axloqiy maqolalar ham bosilib, jadidlarning maqsad va g’oyalari targ’ib qilinar edi.

Jadidlar Turkistonda milliy o’zlikni shakllantirishga intildilar. Ular o’z xalqini mustamlaka zulmidan ozod qilish uchun nafaqat ilm, balki siyosiy kurash yo’lini ham tanladilar. Bu yo’lda ular ko’plab qiyinchiliklarga duch keldilar. Ayrimlari qamoqqa olindi, ba’zilari surgun qilindi, ko’plari esa Sovet rejimi davrida qatag’on qilindi. Cho’lpon, Fitrat, Behbudiy kabi ziyolilarning fojiali qismati ularning g’oyalardan hukumatning qanchalik qo’rqishini ko’rsatadi. Shunga qaramay, ularning qoldirgan merosi keyingi avlodlar uchun bebaho saboq bo’lib qolmoqda.

Bugungi kunda jadidchilik harakatining ahamiyati yanada ravshanlashmoqda. O’zbekistonda mustaqillik yillarida jadidlar merosi qayta o’rganilmoqda, ularning

asarlari chop etilmoqda, hayot va faoliyatlari tadqiq qilinmoqda. Jadidlar ilgari surgan ilm-ma'rifat, milliy uyg'onish, axloqiy poklik va jamiyat taraqqiyoti g'oyalari bugungi islohotlar bilan hamohangdir. Ayni paytda yosh avlodni ma'rifat ruhida tarbiyalash, ta'lim sifatini oshirish va milliy o'zlikni anglash jarayonlarida jadidlar tajribasiga suyanish dolzarb masalalardan biridir.

Jadidchilik harakati Turkiston tarixidagi eng muhim ma'naviy uyg'onishlardan biri bo'lib, u millatni uyg'otishga, mustaqil fikrlovchi jamiyat barpo etishga xizmat qilgan. Bu harakat vakillari o'zining bilimdonligi, fidoyiligi, vatanparvarligi bilan tarixda chuqur iz qoldirgan. Ularning faoliyati bugungi O'zbekiston taraqqiyot yo'liga ham ruhiy tayanch bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidchilik harakati O'rta Osiyo tarixida o'ziga xos o'rin egallagan, xalqni ma'rifatga, yangilanishga chorlagan yuksak ma'naviy va ijtimoiy harakat bo'lib, uning ta'siri bugungi kunimizgacha yetib kelmoqda. Jadid ziyolilarning sa'y-harakatlari tufayli Turkiston hududida zamonaviy ta'lim tizimining asosi shakllandi, matbuot rivoj topdi, adabiyot orqali milliy o'zlik anglanildi va xalq orasida uyg'onish kayfiyati yuzaga keldi. Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi siymolar millat taqdiriga befarq bo'lmagan, fidokorona xizmat qilgan buyuk insonlar sifatida tarixda nom qoldirdilar.

Bugungi islohotlar va taraqqiyot yo'lida ham jadidlarning g'oyalari o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularning ilmga, ma'rifatga, vatanparvarlikka da'vat etuvchi chaqiriqlari yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, jadidchilik harakati va uning merosini chuqur o'rganish, targ'ib etish, uni zamonaviy hayot bilan uyg'unlashtirish muhim vazifalardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Behbudiy M. *Padarkush*. Toshkent: Adabiyot nashriyoti, 1913.
2. Avloniy A. *Turkiy Guliston yoxud axloq*. Toshkent: Fan, 1992.
3. Fitrat A. *O'zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: Ma'naviyat, 1995.
4. Cho'lpon A. *Kecha va kunduz*. Toshkent: Sharq, 1991.
5. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. G'aniyeva N. *Jadidchilik: tarix, g'oya va ijod*. Toshkent: O'zRFA, 2014.
7. Rashidov F. *Jadidlar merosi va zamonaviylik*. Toshkent: Ma'rifat, 2019.
8. Ziyo N. *O'zbek madaniyati va jadidchilik harakati*. Samarqand: Imkon, 2016.